

VARIA

Bibliopolium

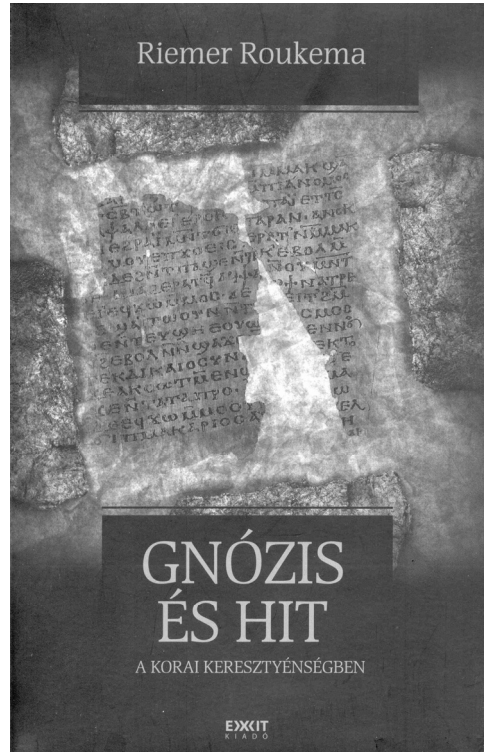
Riemer Roukema: *Gnózis és hit a korai keresztyénségben.*

*Bevezetés a gnoszticizmusba*¹

Fordította: Gödriné Sylvester Réka és Tunyogi Lehel. Exit Kiadó,
Kolozsvár 2009, 183 old.

Első olvasásra Pascal írása egyenetlennek, változó hangú beszédnek tűnik. Megvillanó eszmék és furcsaságok; elméledést útjaira küldő gondolatok és szövegek, amelyek annyira idegenek, hogy a jóindulat átugrásokra készítet; szépségnek örömei és zavartság: állandóan változik az olvasás érzésszíne. Szinte kényszerít az újraolvasásra. Különösen ha a megértést és a találkozás tükörijátékait kívánjuk. Amit teológiai kuriózumnak véltünk, az most érdekes módszertani gondolatokról árulkodik, majd elvontabbban és nyíltan kifejtett érvelések kibővítéseivé és magyarázataivá lesz. Amit az emberről mond, az rendeződik elsőként, utána a módszerről írtak következnek, s végül a legáltalánosabb szint: ez lesz a legérdekesebb. Mint filozófiai és morálfilozófiai művet fedezzük fel a *Gondolatokat*.

Pascal nem filozófiai íráshoz szánta feljegyzéseit. Eszmei-vallási vitára készült, és erre való ötleteket írt cédulákra. A janzenizmus apológiája a tervezett írás. A 17. század racionalizmusának megalapozását két hittétel adja: egyik szerint létezik Isten, a másik szerint a szellem vele egynemű. Ezért hatékony a ráció, az értelem. Isten nem csalhat meg – mondja Descartes. Az istenivel való egyneműség teszi a ráció minden tulajdonságát abszolúttá. Isten abszolútuma lényegül át belé. E racionalizmus ezzel megfordítja önnön

valóságos viszonyvilágát, mint az, amit mítosznak nevez. Pascal a maga gondolatvilágát a racionalizmuson belül fogalmazta meg.

Hit és ráció között sem azonosság, sem ellentét nincs, mert más-más szinten léteznek. A végső alapok keresése a végső igazság és a biztos ismeret hitét kínalta. Itt minden ok is, és okozat is; közvetett és közvetlen is; egymásba hatoltan és

¹ A könyvbemutató elhangzott 2009. november 2-án, a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében.

egymás által létezik. Nem lehet az egészet a részek ismerete nélkül, a részeket pedig az egész nélkül megismerni. A szövegekből az is kihámozható, hogy Pascal racionalizmusában különösen két tétel lehet fontos. Az egyik: részizagság nem tekinthető önmagában igazságnak, hanem csak az egészhez viszonyítva az: nem igazságnak része, hanem résznek igazsága. A kettő egyáltalán nem ugyanaz, sőt, nem is hasonló. A másik: az egész egymással ellentétes, egymást kizáró és ellentmondást alakító részekből és részizagságokból áll, csak ezek egységbe fogott valóságában az, ami – vagyis egész.

Az emberi világ ésszerű, ez a hit adja az alapot ahhoz, hogy a társadalmat az emberek elfogadják. Mégpedig annak hitében, hogy ami ésszerű, annak már önmagában is igazságosnak kell lennie. A társadalmi lét racionalitásának tételével ellentétben Pascal szerint a szokások rendszere képezi a társadalom alapját. Mindaz, amit természeti elvnek mondanak, tulajdonképpen csak a szokások szentesítése, amely azért látszik ésszerűnek és igazságnak, mert a szokásokat az ember természetes módon, azaz észrevétlenül veszi át a szüleitől. Meggondolás nélkül fogadja el őket. Pascal ellenérve a tapasztalat: más szokások és más elvek hitét jelenti. És a szokás erejét csakis a szokás léte adja. Pascal a józan ésszerűség nevében észreveszi, hogy nincsen racionalitás által szentesített társadalom. Még hozzá általában nincsen. Hogyan lehetne racionális és igazságos, ami idő és hely szerint nemcsak más és más, hanem egymással ellentétben is van? Hogyan lehetne az, ha annak, ami igaz és ésszerű a folyón innen, annak ellenkezője igaz és ésszerű a folyón túl?

A 17. századi racionalizmusban mindenütt jelen van Isten. Még tételezetten is, alapként. Ott van az emberi szellem vele való azonosításában – rejtett átvitel-lal – koncentrálván. Amikor Pascal Isten-

ről gondolkodik, saját magáról is gondolkodik: az emberekhez való viszonyáról, a világban való helyéről. Végül is önmagát, létének alapjait keresi. Mondhatnánk így is, hogy létét próbálja megalapozni. Ezért is kutatja viszonyát Istenhez. Ő is, mint mindenki, akit gondolkodásra készítet Isten létének hite, saját világa szerint fogalmaz. Pascal hitrendszerének alapjait összefogja, főleg az emberi állapot megromlottságának, a bűnbeesettségnek a gondolatához kapcsolva. Az 557. szövegben mondja: Isten nem tárja fel mindenki előtt, és nem is rejtőzik el mindenki elől. Vannak, akik keresik, azoknak feltárja magát. Istennek Jézus Krisztusban emberré kellett válnia, hogy önmagát megmutassa. Így Istenről nem lehet más-ként bizonyosságot tenni, mint Jézus Krisztusban, mint Jézus Krisztus által.

„Istent ismerni anélkül, hogy tisztában volnánk nyomorult állapotunkkal, éppoly veszélyes, mint nyomorult voltunk ismerete Isten ismerete nélkül” – írja Blaise Pascal. Az igazság meghatározásának végső forrása vagy viszonyítási alapja mindig a Szentírás kell legyen és semmiképpen sem a mi korlátozott gondolkodásunk. Bár a logikának fontos szerepe van az igazság eldöntésében, az általunk levont logikus következtetést mindig alá kell rendelnünk a Szentírás kijelentésének. Az élet egészét a Szentírás igazságán keresztül szemlélve segítséget kaphatunk arra vonatkozólag, hogy jobban megértsük egymást és sikeresen oldjuk meg konfliktusainkat.

Különleges feladattal bízta meg Isten az embert: a teremtett világ sáfárjává, felügyelőjévé tette őt. Isten nagyköveti vagyunk és az a feladatunk, hogy széppé varázsoljuk ezt a világot. Ami megkülönböztet bennünket az állatvilágtól, az a jó és rossz közötti különbségtételre való erkölcsi ítélőképességünk. Isten tökéletes törvénye mutatja meg számunkra azt a méltóságot, mellyel Isten ruházott fel

minket. Isten törvénye ugyanis hűen tükrözi Isten jellemét. S mivel azt parancsolja nekünk, hogy legyünk olyanok, mint Ő, ez azt jelenti, hogy igen magasztos módon gondolkodik rólunk.

Lelkiismeretünk folyamatosan vádol minket, jelezvén, hogy képtelenek vagyunk megfelelni Isten tökéletes törvényének. Folyamatosan vétkezünk, és folyamatosan vétkeznek ellenünk. Amikor vétkezünk, Ádámhoz hasonlóan megpróbálunk kimosakodni bűnünkéből és először Istent, majd a hozzánk közel állókat kezdjük el vádolni. Isten kegyelmének ajándéka, melyet Jézus Krisztusban tett nyilvánvalóvá, csak azoknak adatik, akik látják és beismerik, hogy rászorulnak arra. Amikor kifogásokat keresünk, és másokat próbálunk vádolni, tagadjuk azt, hogy szükségünk volna a kegyelemre. Krisztus a bűneinkért halt meg, nem a kifogásainkért. Isten szabadon adja kegyelmét mindazoknak, akik elismerik felelősségüket bukásaikért és beismerik, hogy vétkeztek. Minden nyomorúságunk közepette Isten kegyelme nemcsak hogy elegendő a bűneinkre, melyekért felelőséggel tartozunk, hanem azokat a sebeket is begyógyítja, amelyek a rajtunk esett sérelmek során keletkeztek.

Nem lehet egyértelműen a kultúrtörténetet egyik vagy másik fejezetébe besorolni Pascalt, hiszen ez a nagy jelentőségű fizikus és matematikus csak játékszernek tekintette azokat a tudományokat, amelyeknek multhatatlan érvényű törvényszerűségeit állapította meg. Filozófiai vitairatai a legeredetibb gondolkodású teológusok közt jelölnék ki a helyét. Megsejtéséi a korai pszichológusok körébe sorolják. De akár vitatkozik, akár leveleket ír, olyan költői és nyelvi gazdag a stílusa, hogy a legkülönbözőbb világnézetű írók és költők őt vallják a francia irodalmi stílus legnagyobb hatású mesterének. Ezért sokszínűsége és sokoldalúsága ellenére, elsősorban irodalomtörténeti fő-

alak, akit azok is mesterüknek tudnak, akik akár hívei, akár ellenfelei világnézetének. Olykor misztikusan hitbuzgó keresztyén, máskor az elegáns szalonok kedvelt társasági embere.

Egyszerre indult csodagyereknek és reménytelenül beteg kisfiúnak. Mindössze 39 évet élt. Ez idő alatt néha megbénult, de hamarosan életerős keresője lett a testi és lelki gyönyöröknek, majd ebből kereste a kiutat, hol Isten, hol a fizikai törvények felé fordulva. De nem volt olyan testi vagy lelki állapota, hogy stílusa ne legyen szárnyaló, nyelve ne legyen gazdag és mindig költői. A francia klasszicizmus kezdetén meghatározó szellemi tekintély. Richelieu bíboros, habár nem ritkán szidalmazta is, de fiatal korától fogva szellemi iránymutatónak tartotta. A francia klasszicizmus első nemzedékének nagymestere, Corneille már a fiatal Pascalban felismerte a nyelv és nyelvezet megújítóját. Később Racine, Molière, La Fontaine stilisztikai példaképének tekintették. Idővel a felvilágosodás – élén Voltaire-rel – tagadta vallásos bölcséletét, de elismerte természettudományos eredményét, nyelvi, stilisztikai téren pedig követendőnek tekintette. A romantika benne látta a költői francia nyelv előharcosát. Egyes római katolikus írók és költők a 20. századból – mint a francia Mauriac vagy az angol Eliot – őt tartják az újkatolicizmus leghitelesebb tudósának. A hivatalos katolikus egyház, a maga korában, Pascalt általában eretneknek tartotta.

Az apai otthon kultúrája, a nővérek műveltsége és tehetsége közepette érett Pascal igen korán előbb természettudóssá, majd filozófussá és költői hangvételű stilisztává. Apja nagyon tiltotta, hogy Euklidész művét olvassa, de ő már 8–10 éves korában latinul is, görögül is olyan biztonságosan olvasott, mint franciául. És Euklidészből kiindulva gyermekként jött rá matematikai és fizikai törvényekre. 17 éves volt, amikor napvilágot látott leg-

fontosabb természettudományi tanulmánya „Az ürre vonatkozó kísérlete”. Ezek már életében nagyhírű tudóssá tették – bár mindvégig eljátszott a fizikai kísérletekkel és a számok világának rejtelmeivel –, érdeklődése egyre inkább a filozófia, a vallási problémavilág, az igazságkeresés felé fordult. Megismerkedett olyan híres tudós teológusokkal, paptanárokkal, akik az egyházi tantételekről másképpen vélekedtek, mint a hivatalos egyháziak. Ezek voltak azon időben a janzenisták. Vallásfilozófiai irányzatukat Kornélius Janzen (1585–1638) vallásfilozófus alapította. A hit és az erkölcs tanítására alapozták. A kegyelem tanáról elmélkedve tagadták a szabad akaratot, közelítve a tudományos világnézet determinista elméletéhez. Ezt elfogadta a párizsi iskola, a Porte-Royal gimnázium tudós tanárai, akik ezáltal szembe kerültek a jezsuiták szabad akaratot hirdető elméletével.

A jezsuiták a világi uralom hívei voltak, a janzenisták pedig a szólásszabadság, az emberi méltóság, a tanítás szabadságának szószólói. Pascal meggyőződésből állt a janzenisták mellé. Szellemes okfejtésekkel vitatkozott a Porte-Royal tudós atyák ellenfeivel. Egy elképzelt vidéki ismerőshöz írt leveleiben a janzenista álláspontot védte a hivatalos egyházi véleményekkel szemben. A vitakozó levélsorozat nemcsak filozófia, hanem kitűnő irodalmi remekmű. Magyar fordításban *Vidéki levelek* címen jelent meg.

Pascal legtöbb elmélkedő vagy vitakozó írása azonban elszórtan jelent meg, vagy meg se jelent. Legnevesebb művét, úgy, ahogy mi ma ismerjük, meg se írta a maga összefüggésében. Halála után barátai, főleg a Porte-Royal tanárai szedték össze és rakták egybe *Gondolatok* címen. A 17. század, a francia klasszicizmus korának egyes gondolatvilágát gyűjti össze igen egységes és változatos összképpé ez

a minden korban rendkívül érdekes könyv. Pascal, a nagy gondolkodó, összefoglalja azt a sok különböző, olykor ugyancsak szétágazó gondolatfolyamatot, amely foglalkoztatja azt a korszakot, amelynek létezését, világhatását a legnagyobb színvonalon Corneille, Molière és Pascal eszméivel egyetértő, hasonlóképpen janzenista Racine fejezett ki. Ezen gondolatrendszernek híve és hitvallója volt a következő évszázad elején a franciaországi száműzetésben élő Rákóczi Ferenc. Rákóczi neves vallomását, a hol latin, hol meg francia nyelven írt önéletrajzi művét is jobban értjük, ha már ismerjük a kor legtávolabbra mutató filozófiáját, amely filozófia Pascal műveiben fogalmazódott meg.

Isten kérdése Pascal számára nem egy elvont abszolútumról folytatott filozófiai polémia, hanem személyes kérdés. Az 1640-es évek elejére tehető első megtérése, ekkor még a vallási értékek következetesebb képviselőtét szorgalmazta. Orvosi javallatra részese a nagyvilági életnek is, ugyanis saját bevallása szerint életében alig akadt olyan nap, amikor ne érzett volna valamilyen testi fájdalmat. Ezeket a testi fájdalmakat türelemmel viselte. Világias életmódja testi nehézségeit vele nem feledtették, de lelkiismeret-furdalása napról napra nőtt. Ennek hatására 1654. november 23-án, hétfőn este fél 11 után imádkozás közben kétórás „elragadtatásba” esett, majd amikor magához tért, részletesen lejegyezte élményét, amelynek hatására végleg megtért. Ezt az írást, emlékeztető gyanánt, ruhájának a belsejébe varrva magával hordozta. Visszavonul a nagyvilági élettől, s szigorú aszkézisben él a Párizs melletti Porte-Royal kolostorban, amely a janzenista irányzat központja.

Pascal jelentőségét Egon Friedell némi túlzással így látja: „Pascal azért egyedülálló, mert ő volt korának egyidejűleg legmodernebb és legkeresztyénibb szelme. Ő a legvilágosabb koponya, akit a

Clarte szülőházája a világnak adott, és ő századának legfinomabb lélekboncnoka: mellette Descartes pusztá számművésznek, virtuóznak, mechanikus elmének tűnik fel.”

Bölcséletében Pascal a hit és a tudás különállóságából indul ki, valamint a két véget, a semmi és a minden között álló emberből. A hangsúlyt a gondolkodó egyénre helyezte: az ember a minden, a végtelen megismerésére törekszik, holott tudja, hogy véges lényként erre esélye nincs. Abban látja az ember nagyságát, hogy korlátozottságának tudatában is törekszik a teljességre, és hisz a lélek halhatatlanságában. Ez örökös gyötrelmeket okoz a gondolkodó egyén számára, aki ebben a tragikus helyzetben is találhat szilárd kiindulópontot.

„Egyebet nem látok, csak a végtelenségeket, amelyek úgy zárnak magukba, mint valami parányit, mint egy soha vissza nem térő pillanatig tartó árnyékot. Csak annyit tudok, hogy nemsokára meg kell halnom, de éppen ez az elkerülhetetlen halál az, amit a legkevésbé ismerek.” (*Gondolatok*) A kétely mindenre kiterjedhet az ember életében. A végtelenről tudjuk, hogy létezik, de nem tudjuk megismerni. „Nádszál az ember, semmi több, a természet leggyengébbike; de gondolkodó nádszál.” (*Gondolatok*) A gondolkodás kiségheti az embert a végtelenség tengeréből, de hatóköre csak a végesre terjed ki, így a megismerés igazi eszköze a szív. A szív nyújt bizonyosságot először a külvilági elvekről, az ész csak utólag magyarázza, értelmezi a korábban tapasztaltakat. A szívnek és az észnek együtt kell működnie, az ész legfontosabb követelménye az önkorlátozás.

A jezsuita ellenreformáció a dogmákhoz való ragaszkodást, az egyházi hatalomnak való engedelmisséget hangsúlyozta. Pascal írásai spirituálisabb megkö-

zelítést ajánlottak, a léleknek Krisztus misztikus testével való egyesülését a szeretet által. Pascal visszautasított minden kettős erkölcsi mércét, s azokkal értett egyet, akik szerint az evangéliumi tökéletesség eszménye elválaszthatatlan a keresztény élettől. Ezek a nézetek nem voltak éppen eredetiek, de átsütött rajtuk annak az embernek a szenvedélyes meggyőződése, aki az abszolútum megszállottja, aki szerint az üdvösség elválaszthatatlan a szívnek az igazság iránti vágyától, azzal az Isten-szeretettel párosulva, amely segít az önszeretet legyőzésében. Pascal számára az erkölcsiség elválaszthatatlan volt a lelkeségtől.

Pascal hitvédő írásai időt állónak bizonyultak, noha ő elsősorban ismerőseinek szánta. Szabad gondolkodó barátainak megtérítése érdekében kedvenc szerzőktől – Montaignetól, Gasrenditől vagy Hobbestól – származó érveket is használt. Úgy tartotta, hogy a szkepticizmus csupán a szellemi fejlődés egy szakasza. Pascal Pál apostollal együtt vallotta: Jézus Krisztus a második Adám, felfoghatatlan az első nélkül.

A könyv olvasása közben, de különösen a könyv teljes elolvasása után az olvasó akarva-akaratlanul rájön a sokak által hangoztatott igazságra: Pascal műve az emberi kultúra legnagyobb alkotásai közül való. Pascal örök érvényű bizonyágtétele Jézus Krisztusról legyen a mi szilárd és mindenkori bizonyágtételünk is: „Jézus Krisztus nélkül szükségképpen bűnben és nyomorúságban él az ember; Jézus Krisztussal pedig mentes a büntől és a nyomorúságtól. Benne van minden erényünk és boldogságunk. Kívüle csak bűn, nyomorúság, tévelygés, sötétség, halál és kétségbeesés létezik.”

Kállay Dezső